

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1580

FCR Sertifika No | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 963

Kitap Adı: Fahreddin Râzî'de Dil İlimleri

Book Title: Language Sciences in Fakhr al-Din al-Râzî

ISBN: 978-625-5576-17-0

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576170

Yazar | Author: İsa GÜCEYÜZ | orcid.org/0000-0001-7488-6914

Kurum | Institution: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ROR ID: ror.org/025y36b60

Editör | Editor: Atik AYDIN | orcid.org/0000-0001-5995-945X

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 225

Yayın Tarihi | Publication Date: Mart | March 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika No: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: CFG | Dilbilim: Tarih ve Felsefe | Linguistics: history & philosophy

BISAC: LAN009000 | Dil Sanatları ve Disiplinleri / Dilbilim | Language Arts & Disciplines / Linguistics

THEMA: CFL | Dilbilim | Linguistics

LC: P121 | Dilbilim: Genel | Linguistics: General

Atf Bilgisi | Cite as: Güceyüz, İsa. *Fahreddin Râzî'de Dil İlimleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Fahreddin Râzî'de Dil İlimleri

İsa GÜCEYÜZ

Ankara 2025

Yazar Hakkında

İsa GÜCEYÜZ

1990 yılında Ordu/Kumru'da dünyaya gelen İsa Güceyüz, ilköğretim ve lise eğitimini Tokat'ta tamamlamıştır. 2010 yılında Arapça eğitimi için Suriye'de bulunmuştur. Lisans eğitimini (2013) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamış, yüksek lisans (2015) "*Belâgat Literatürünün Târihî Seyri*" ve doktora derecesini (2020) "*Temel Belâgat Terimlerinin Teşekkülü: Fesahat, Belâgat, Meânî, Beyân ve Bedî*" başlıklı teziyle Atatürk Üniversitesinden almıştır. 2014-2017 yılları arasında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Araştırma Görevlisi olarak akademik çalışmalarını yürütmüştür. 2017 yılında Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesine naklen atanmış olup, halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. 2023 yılında Erasmus+ Personel Öğrenim Hareketliliği kapsamında Ürdün'deki Yermük Üniversitesinde bulunmuştur. Arap Belâgatı Tarihi, Belâgat Literatürü ve Terminolojisi, Modern Arap Edebiyatı ve Tahkikli Neşir üzerine çalışmalar yapan Güceyüz'ün ilgili alanlarda ulusal/uluslararası makaleleri, kitapları ve kitap bölümleri bulunmaktadır. Evli ve üç çocuk babası olan Güceyüz, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

Yazışma adresi: isa.guceyuz@asbu.edu.tr

About the Author

İsa GÜCEYÜZ

Was born in 1990 in Kumru/Ordu and completed his primary and secondary education in Tokat. In 2010, he stayed in Syria for Arabic language education. He completed his undergraduate studies (2013) at Ankara University Faculty of Theology and earned his master's degree (2015) with a thesis titled "*The Historical Progress of Balagha Literature*", and his doctorate (2020) with a thesis titled "*Formation of Basic Balagha (Rhetoric) Terms: Fasāha, Balagha, Ma'ānī, Bayān, and Badī*" from Atatürk University. Between 2014 and 2017, he worked as a Research Assistant at Atatürk University Faculty of Theology. In 2017, he was transferred to Ankara Social Sciences University Faculty of Theology, where he currently serves as a faculty member. In 2023, he participated in the Erasmus+ Staff Learning Mobility program at Yarmouk University in Jordan. His research focuses on the History of Arabic Balagha, Balagha Literature and Terminology, Modern Arabic Literature, and Critical Editions. Güceyüz has published national and international articles, books, and book chapters in these fields. Güceyüz is married and has three children. He is proficient in Arabic and English.

Contact address: isa.guceyuz@asbu.edu.tr

Kitap Hakkında

Fahredden Râzî'de Dil İlimleri

Bu araştırmanın konusu, Fahredden Râzî'de dil ilimleri olarak belirlenmiştir. Dil ilimleri tarihiyle ilgili kronolojik araştırmaların çoğunda Zemahşerî'den Sekkâkî'ye keskin bir geçiş yapılmış, ikisi arasında geçen yaklaşık bir asırlık sürede dil ilimleriyle ilgili sistematik başka bir esere genel olarak temas edilmemiştir. Bu açıdan Râzî'nin Câmî'u'l-'ulûm adlı eseri Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm'undan kırk beş yıl kadar önce kaleme alınmış ve Zemahşerî ile Sekkâkî arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Nitekim Zemahşerî, dil ilimlerinin sadece isimlerine yer verirken; Râzî bu ilimlerin konuları, kavramları ve temel meselelerini detaylı bir şekilde işlemiştir. Bu yönüyle, adı geçen eser ilklerden olma özelliği taşımaktadır. Râzî'de dil ilimleri, Câmî'u'l-'ulûm adlı eser ekseninde ele alınmış, müellifin diğer eserlerindeki dil ve belâgatle ilgili veriler araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir. Çalışmada nahiv, sarf, iştikak, emsâl, aruz, kafiye, şiir-nesir incelikleri ve meânî olmak üzere sekiz adet dil ilmi ele alınmıştır. Lügat, beyân ve muhâdarât hariç aslî ve fer'î dil ilimlerinin tamamına yer verilmiştir. Araştırma neticesinde Râzî'nin, dil ilimleriyle ilgili bilgi aktarımıyla yetinmediği, kendine kadarki dönemde var olan bilgileri analiz ettiği ve bazen tenkit ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte dil ilimlerinin tamamını aynı yöntemle ele almamıştır. Bazı ilim ve konuları tanıtmakla iktifa etmiş, bazılarını ise tartışmalı meseleler üzerinden incelemiştir. Emsâl ilmini sadece örnek meseller üzerinden işlerken, meânî ilmini anlam ve gramer açısından ihtilaflı beyitlerin yorumuna hasretmiştir. Bu bağlamda en detaylı olarak aruz ilmine, en kısa olarak emsâl ilmine yer vermiştir. Râzî'nin dil ilimleri konusunda en fazla etkilendiği ve nakillerde bulunduğu âlimler Zemahşerî ve İbn Cinnî'dir. Aynı zamanda Râzî, bazı kelimelerin kökeniyle ilgili tartışmaları sistematik ve detaylı ele alan ilk müelliflerdendir. Câmî'u'l-'ulûm, Arap edebiyatıyla Fars edebiyatını karşılaştırması açısından da özgün bir yere sahiptir. Bu eserin Farsça yapılan tahkikli neşrinin birçok açıdan sorunlu olduğu görülmüştür. Neşirde önemli düzeyde bilgi ve i'râb hatası

bulunmaktadır. Bu durum araştırmamızda odaklanılan hususlardan-
dır. Dolayısıyla Cmi'u'l-'ulm'un tekrar tahkik edilerek neşredilme
ihtiyacı olduğu gibi; Rz'nin i'cz, nazm, beyn, edeb tenkit anla-
yışı ve dellet nazariyesi gibi konularda kapsamlı araştırmalar yapı-
labilir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belgatı; Dil İlimleri; Fahreddin
Rz; *Cmi'u'l-'ulm*; *Had'iku'l-envr*.

About the Book

Language Sciences in Fakhr al-Dīn al-Rāzī

The subject of this study has been identified as linguistic sciences in Fakhrudīn al-Rāzī. In most chronological studies on the history of linguistic sciences, there is a sharp transition from Zamakhsharī to Sakkākī, and generally, no other systematic work on linguistic sciences from the approximately one-century period between them has been addressed. From this perspective, Razi's work *Jāmi' al-'Ulūm* was written about forty-five years before Sakkākī's *Miftāh al-'Ulūm* and served as a bridge between Zamakhsharī and Sakkākī. As a matter of fact, while Zamakhsharī only mentioned the names of the linguistic sciences, Rāzī elaborated on their subjects, concepts, and fundamental issues in detail. In this respect, the aforementioned work holds the distinction of being one of the earliest. In Rāzī's work, linguistic sciences are examined within the framework of *Jāmi' al-'Ulūm*, and the data related to language and rhetoric in the author's other works have not been included in the scope of the study. In the study, eight linguistic sciences are examined: *nahw*, *sarf*, *ishtiqaq*, *amthāl*, *arud*, *qāfiyah*, the subtleties of poetry and prose, and *ma'ānī*. Except for lexicography (*lughat*), rhetoric (*bayān*), and literary anecdotes (*muhadarat*), all primary and secondary linguistic sciences have been covered. As a result of the research, it has been concluded that Rāzī did not merely transmit knowledge about the linguistic sciences but also analyzed the existing information up to his time and occasionally critiqued it. However, he did not address all the linguistic sciences using the same approach. For some sciences and topics, he was content with presenting them, while for others, he examined them through controversial issues. He addresses the science of *amthāl* only through example proverbs, while he dedicates the science of *ma'ānī* to the interpretation of verses that are controversial in terms of meaning and grammar. In this context, he has devoted the most detailed attention to the science of *arud* and the briefest to the science of *amthāl*. The scholars who influenced Rāzī the most and from whom he made

citations regarding linguistic sciences are Zamakhsharī and Ibn Jinnī. At the same time, Rāzī is one of the first authors to systematically and in detail address discussions related to the etymology of certain words. *Jāmi‘ al-‘Ulūm* holds a unique place in terms of its comparison between Arabic and Persian literature. It has been observed that the critical edition of this work in Persian is problematic in many aspects. The edition contains a significant amount of information and grammatical errors. This is one of the issues focused on in our research. Therefore, *Jāmi‘ al-‘Ulūm* needs to be re-edited and published, and comprehensive studies can be conducted on topics such as Rāzī’s understanding of eloquence, composition, rhetoric, literary criticism, and the theory of meaning.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric (al-Balāghah); Linguistic Sciences; Fakhruddīn al-Rāzī; *Jāmi‘ al-‘Ulūm*; *Hada’iq al-Anwār*.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	15
GİRİŞ	17
FAHREDDİN RÂZÎ: HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	31
1. Hayatı	31
1.1. Eğitimi ve Hocaları	33
1.2. Seyahatleri	35
1.3. Öğrencileri	37
2. İlmî Kişiliği	39
3. Eserleri	42
3.1. Kelâm	42
3.2. Felsefe ve Mantık	44
3.3. Tefsir	46
3.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	49
3.5. Tıp ve Firâset İlmî	50
3.6. Arap Dili	51
3.7. Ansiklopedik ve Biyografik Eserler	53
RÂZÎ'DE DİL İLİMLERİ	57
NAHİV İLMÎ	57
1. Lafzın Türleri ve Nidâ Harfi-Fiil İlişkisi	57
2. İsim, Fiil ve Zaman	59
3. İsmın Özellikleri	60
4. Cümlede Haberin Konumu	61
5. Mercilerine ya da Aidiyetlerine Göre Zamirlerin Yerleri	62
6. Zaman, Mastar ve Mecaz İlişkisi	62
7. Nahiv İlmiyle Alakalı Bazı Meseleler	64
SARF İLMÎ	66
1. Sarf İlminde Aslî ve Zâid Harf Ayrımı	66
2. Mebnîlik ve Munsariflik Açısından İsimler ve Kökleri	67
2.1. Sülâsî İsimler ve Vezinleri	67
3. Rubâ'î İsimler ve Vezinleri	69
4. Humâsî İsimler ve Vezinleri	71
5. Fiiller ve Vezinleri	72

6. İsimlerde Zâid Harfler ve Taksimi-----	73
7. Kelimedeki Zâid Harfleri Tespit Yöntemleri-----	77
8. Kelimede Tekrar Eden Harflerde Ziyâde -----	81
9. Kelimedeki Aslî Harfleri Tespit Yöntemleri -----	82
10. Sarf İlmiyle Alakalı Bazı Meseleler -----	83
İŞTİKAK İLMİ -----	85
1. İştikak Türleri-----	86
2. Delâlet ve Ses-Anlam İlişkisi -----	89
3. Zât, Kibâ' ve Mie Kelimelerinin İştikakı -----	92
4. İştikak İlmiyle Alakalı Bazı Meseleler -----	96
EMSÂL İLMİ -----	99
Birinci Mesel-----	100
İkinci Mesel -----	101
Üçüncü Mesel-----	102
Dördüncü Mesel -----	103
Beşinci Mesel -----	103
Altıncı Mesel-----	104
Yedinci Mesel-----	104
Sekizinci Mesel-----	105
Dokuzuncu Mesel-----	105
ARUZ İLMİ -----	106
1. Sebeb, Veted ve Fâsıla -----	107
2. Veznin Temel Unsurları Olan Efâ'îl/Tef'ileler -----	108
3. Bahirlerin İsimleri -----	112
4. Aruz İlminde Dairelerin Açıklanması-----	116
5. Dûbeyt -----	123
5.1.Dûbeytin Altı Tabakasının Açıklanması-----	127
6. Aruz İlmiyle Alakalı Bazı Meseleler-----	133
KAFİYE İLMİ -----	138
1. Kafiye ve Çeşitleri -----	139
2. Kafiye Harfleri-----	143
2.1. Revî Harfi Dışındaki Beş Harf -----	143
3. Kafiyedeki Harekeler (Sesli Harfler) -----	144
6. Ridf Harfinin Hükümleri -----	151
7. Kafiye İlmiyle Alakalı Bazı Meseleler -----	152
ŞİİR VE NESİR İNCELİKLERİ İLMİ -----	155
1. Cinas ve Türleri -----	156

2. İştikak Üslubu-----	158
3. Raddu'l-'Acuz 'ale's-Sadr ve Türleri-----	160
4. Maklûb Üslubu ve Türleri-----	162
5. Seci ve Türleri -----	163
6. Müzdevic Tazmîn (Müzdevic Cinâs)-----	165
7. Tarsîf'-----	165
8. Hazif -----	166
9. İ'nât (Lüzûmu mâ lâ Yelzem) -----	167
MEÂNÎ İLMÎ -----	168
Birinci Mesele -----	170
İkinci Mesele-----	172
Üçüncü Mesele -----	174
Dördüncü Mesele-----	177
Beşinci Mesele-----	178
Altıncı Mesele -----	180
Yedinci Mesele -----	181
Sekizinci Mesele -----	183
Dokuzuncu Mesele-----	189
SONUÇ -----	195
KAYNAKÇA -----	199
EKLER -----	215
DİZİN -----	221

ÖN SÖZ

İslâm düşünce geleneğinde ilimlerin tasnifiyle ilgili birçok eser telif edilmiştir. Râzî'nin *Câmi'u'l-'ulûm* veya *Hadâ'îku'l-envâr* adlı Farsça ansiklopedik eseri de bu türün önemli örnekleri arasında görülmüştür. Eserdeki ilimler naklî ve aklî olarak taksim edilmekle birlikte ilimlerin tasnifi temel hedef olarak görülmemiştir. Çalışmada daha ziyade ilimlerin muhtevası, kavramları ve temel meselelerinin takdimi amaçlanmıştır. *Câmi'u'l-'ulûm*, diğer alanlarda olduğu gibi dil ilimleri açısından da kayda değer bilgiler içermektedir. Müellifin, dil ve belâgate dair görüşleriyle ilgili literatür ise genel olarak *Nihâyetu'l-îcâz*, *Mefâtihu'l-gayb* ve *Şerhu'l-Mufassal* gibi çalışmalar etrafında şekillenmiştir.

Dil ilimleri tarihiyle ilgili kronolojik araştırmaların çoğunda Zemahşerî'den Sekkâkî'ye geçilmiş, fakat ikisi arasında geçen yaklaşık bir asırlık sürede ne tür gelişmelerin yaşandığı hususuna çok fazla temas edilmemiştir. Bu bağlamda dil ilimleri geleneğinin tam olarak aydınlatılmamış halkasını temsil eden bu dönemde nasıl bir geçiş sürecinin yaşandığı sorusu, ilgili meseleler hakkında araştırma yapmaya sevk etmiştir. Dolayısıyla Râzî'nin *Câmi'u'l-'ulûm*'u Zemahşerî ve Sekkâkî arasında köprü görevi gören önemli bir çalışmadır. Bu yönüyle, -sadece isimlerini zikretmekle yetinmeyip- dil ilimlerinin tamamına ve temel meselelerine yer veren ilk sistematik çalışmalardandır.

Câmi'u'l-'ulûm ekseninde Râzî'nin dil ilimlerini ele alış yöntemini ortaya koymayı hedefleyen bu araştırma, giriş ve dokuz temel başlıktan oluşmaktadır. Girişte; araştırmanın konusu, kapsamı, sınırları ve hedefleri ortaya konmuştur. İlk başlıkta, -kitapta ele alınan meselelere zemin teşkil etmesi açısından- müellifin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ele alınmıştır. Sonraki sekiz temel başlık ise *nahiv*, *sarf*, *iştikak*, *emsâl*, *aruz*, *kafiye*, *şiiir-nesir incelikleri* ve *meânî* olmak üzere dil ilimlerine hasredilmiştir.

Fahreddin Râzî'de Dil İlimleri adlı kitabın editörlük görevini üstlenen ve esere çok önemli katkılar sunan Prof. Dr. Atik Aydın'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamı okuma ve değerlendirme lütfunda bulunan kıymetli meslektaşlarım Dr. Öğr. Üyesi M. Yusuf Mahitapoğlu'na, Arş. Gör. Halis Dişçi'ye, Arş. Gör. Furkan Yağcı'ya, Nihal Akay'a, Bedrettin Arvasi'ye ve tavsiyeleriyle önümü açan bütün hocalarıma müteşekkirim. Farsça pasajları/be-yitleri anlamama ve *Câmi'u'l-'ulûm*'un İran kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarını temin etmeme yardımcı olan Dr. Alireza Hosseini'ye ve Dr. Nizam İzzettin'e teşekkür ederim. Muhterem anne ve babam başta olmak üzere yetişmemde emeği geçen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kitabın zorlu yazım sürecinin sıkıntılarına benimle birlikte sabreden ve her türlü fedakarlıkta bulunan kıymetli eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunarım.

Ankara 2025